

VILNIŠKĖ SARBIEVIJAUS POETIKOS DALIS

M. K. Sarbievijus savo poetiką pradėjo rašyti Kražiuose, kai tą dalyką ir retoriką dėstė vietos kolegijoje, paskui rašė Polocke, Romoje ir pagaliau Vilniuje. Pastarojoje vietoje 1627–1628 mokslo metais jis pateikė savo mokiniams poetikos dalį „Apie eleginės poezijos teigiamybes ir ydas arba Ovidijus“ („De virtutibus et vitiis carminis elegiaci, seu Ovidius“). Toji dalis išliko pagal studentų užrašus. Šiuo metu ji yra išspausdinta¹.

Mūsų meto literatūros tyrinėtojai įdomu detaliau pažvelgti į šią poetikos dalį. Jos nagrinėjimas turėtų akivaizdžiai atskleisti XVII a. pradžios poetikos arba literatūros teorijos lygį bei pobūdį. Taip pat įdomu pažiūrėti, kaip Sarbievijus vertina ir savo mokiniams rekomenduoja įsisavinti antikinį palikimą, kuris tuo metu turėjo tiek daug reikšmės literatūrai bei kultūrai.

Poetika tuo metu Vilniaus universitete (taip buvo ir visoje Europoje) buvo susijusi su retorika, galima sakyti, kad ji buvo net pavaldi retorikai. Mat retorika buvo laikoma labai svarbia kultūros sritimi. Iškalbą to meto apsišvietęs žmogus vertino ne tik kaip vaizdingos kalbinės išraiškos, bet ir kaip išradingumo meną, kuris padeda orientuotis įvairiose gyvenimo situacijose ir rasti teisingą, praktišką požiūrį į daiktus. Kad būtų pasiekta tokių tikslų, kiekvienas moksleivis turėjo įsisavinti ir meninės kalbos ypatybes, ugdyti savo kūrybinius sugebėjimus, ir susiformuoti tam tikrą stilių. Tam tikslui reikėjo mokytis poetikos ir atlikti nemažai pratybų. Taip buvo ir nagrinėjamoje poetikos dalyje, kurioje svarstoma visų pirma elegija.

Kas yra elegija? Veltui mes ieškotume tiesioginio atsakymo į tą klausimą: kalbamoje poetikos dalyje Sarbievijus niekur neaptaria, kaip jis supranta negrinėjamą temą, neapibrėžia, koks yra elegijos turinys. Iš to, kad svarbiausiu elegijos atstovu ir tikroju poetikos dalies apie eleginę poeziją autoritetu laiko Ovidijų (ši poetą iškelia net į antraštę), taip pat Propercijų bei Tibulą ir juos siūlo savo mokiniams laikyti tikraisiais pavyzdžiais², turėtume spręsti, kad Sarbievijus elegiją supranta pagal minėtuosius romėnų elegikus.

Tačiau Tibulo, Propercijaus ir Ovidijaus pirmojo kūrybos laikotarpio elegija – visų pirma meilės poezija. Meilė jų kūryboje – svarbiausias jausmas, kuris maža vietos palieka kitiems jausmams. Taigi kaip galėjo tasai „meilės mokslas“ derintis su vienuolių asketine morale, neigiančia meilę? Argi galėjo tokie meilės poetai būti skaitomi kolegijos jaunimo, kuris buvo rengiamas visų pirma vienuoliškam gyvenimui?

Tiesa, amžiams bėgant buvo susiklosčiusi tradicija ir būdas perimti antikinę romėnų elegiją. Vidurinių amžių interpretatoriai alegoriniais ir panašiais aiškinimais „pašventino“ ją ir pritaikė naujai pasaulėžiūrai.

Tačiau jėzuitų ideologiniai vadovai, kolegijų vyresnieji buvo labiau nesutaikomi su tokia pagoniška antika negu anie vidurinių amžių aiškintojai. Būdinga tuo atžvilgiu Lietuvos jėzuitų provincijolo Mikalojaus Lancicijaus 1631 m. rugsėjo 6 dienos memorialas, įrašytas lankant pavaldžią provinciją: „9. Nė viena senųjų poetų knyga, kurioje rašoma apie gėdingus dalykus, neapvalyta neturi būti kolegijoje, net nė slaptoje bibliotekoje, pavyzdžiui, Marcialis, Katulas, Propercijus ir panašūs rašytojai“³.

Tiesa, tame draudime nėra Ovidijaus vardo, bet kad ir jis turėjo būti tarp tų „panašių rašytojų“,

¹ Plg. Wykłady poetyki (Praecepta poetica). Wrocław–Kraków, 1958, p. 160–188. Pagal tą veikalą čia cituojama.

² „Quare de singulis versibus aut saltem, de quibus dubitatio facilius tibi oborietur coniecturam similem facies, scriberetne ita Ovidius, Propertius, Tibullus...“ („Todėl dėl atskirų eilučių arba bent dėl tų, dėl kurių veikiau tau kils abejonė, galėsi spręsti remdamasis tuo, ar taip rašė Ovidijus, Propercijus, Tibulas“), p. 185.

³ Plg. Vilniaus universiteto bibliotekos (VUB) Rankraščių skyriaus F. 3, Nr. 2388 p. 61.

rodo, pavyzdžiui, 1570 ir 1583–1584 m. laisvųjų mokslų programos. Pagal jas trečiaisiais mokslo metais buvo skaitoma tik atrinkta ir apvalyta Ovidijaus kūryba – jam klaidingai skiriamas „Lazdynas“ („De nuce“) ir „Laiškai iš Ponto“ („Epistolae ex Ponto“). Panašiai tik „Liūdesio eiles“ („Tristia“) kolegijos moksleiviams rekomenduoja po pusantrą šimto metų (1734) Kražių poetika⁴. Tose eilėse Ovidijus aprašo savo tremties vargus, draugų ištikimybę, aukština poeziją, vienintelę paguodą liūdname gyvenime, dėsto autobiografiją⁵ ir pan., bet ten noliečiama meilės tematika. Dėl to ir tiko toji paskutinio Ovidijaus kūrybos laikotarpio poezija jėzuitų mokykloms.

Taigi galima daryti išvadą, kad ir į Sarbievijaus elegijos supratimą neįėjo meilės tema. Dar reikia pasakyti, kad ir savito turinio ji neteko. Matyt, elegiją jis aptarė ir jos raidą įsivaizdavo panašiai kaip ir vēlesnis (1680) akademijos dėstytojas magistras Vincencijus Kosciuška, kuris apie ją taip sako: „Elegijos medžiagą iš pradžių sudarė kasdieniniai prasti ir liūdni reiškiniai. Paskui elegija perkelta į meilės dalykus įsimylėjėlių kvailystėms reikšti. Tokių elegijų rašė Ovidijus ‚Heroidžių‘ laiškuose. Pagaliau ji buvo panaudota ir kitiems jausmams, pavyzdžiui, linksmumui bei džiaugsmui, net visokiems dalykams aprašyti, pavyzdžiui, karams, pergalėms, papročiams bei dorybėms pavaizduoti, įstatymams leisti. Todėl kokia tik yra kitų poezijos menų medžiaga, tokia ji bus ir elegijos. Taigi medžiagos atžvilgiu elegija neturi nieko apibrėžta...“⁶ Vienintelė elegijos žymė yra tik formoje: ji rašoma dvieliu, susidedančiu iš hegzometro ir pentometro; be to, jos apimtis maždaug nuo 30 iki 300 eilučių, t. y. didesnė už epigramą, mažesnė už epo giesmę. Panašiai elegiją aptaria bei aiškina ir kitos žinomos akademijos mokyklinės poetikos⁷. Todėl yra pagrindas šį aptarimą perkelti ir į Sarbievijaus poetiką, nors ten jo ir nerandame. Turbūt autorius manė, kad toks elegijos aptarimas visiems žinomas ir nėra reikalo jį kartoti. Taip pat matome, kad Sarbievijus elegiją turinio atžvilgiu kitaip supranta negu Ovidijus pirmuoju savo kūrybos laikotarpiu. Nors šį antikos elegiką jis iškelia į savo traktato priekį, bet jis nerekomendavo savo mokiniams mokytis ovidiškų „įsimylėjėlių kvailysčių“, o jo autoritetą siūlė pripažinti tik formos atžvilgiu. Tiksliau neapibrėždamas turinio, Sarbievijus būsimuosius elegijų rašytojus mokė įsisavinti lengvą, žaismingą, pilną šmaikščių posakių stilių ir plaukiančio eiliavimo Ovidijaus poezijos meną, kokį tas parodė kupinuose ilgesio ir skausmo „Laiškuose iš Ponto“ bei „Liūdesio eilėse“.

Dēmesys formai. Iš tikrųjų mūsų poetikos autorius nagrinėjamosios dalies įžangoje reikalauja atsižvelgti pirmiausia į formą. Eleginėje poezijoje esąs reikalingas: „1. Tinkamas raidžių ir skiemenų derinimas, kad jis teiktų malonumą. 2. Tų pėdų, kurios būdingos eleginei poezijai (t. y. daktilių ir spondėjų) tinkamas suderinimas. 3. Panaudojimas sinalefų ir hiatų, kurie dažnai padaro eilėraščių malonų ir pilnesnių, o kartais blogai skambantį ir nesklaidų. 4. Epitetų atrinkimas, kuris labai reikalingas, kad eleginė poezija būtų puiki. 5. Pačių žodžių atrinkimas. 6. Pagaliau skirstymas cezūromis“⁸.

Be abejo, toks formos nagrinėjimas turėjo duoti naudingų žinių moksleiviui, kuris norėjo išmokyti rašyti eleginę poeziją. Dar reikia pažymėti, kad autorius labai gilinasi į svarstomąjį dalyką, o svarstymo rezultatus neretai pateikia smulkmenišku tikslumu. Būsimieji elegijų rašytojai gavo daugybę metrikos nurodymų: jie turėjo aiškiai pamatyti, kaip turi būti surėdytas hegzametas ir pentametas, pažinti, kada tos eilutės gražios, taisyklingos ir skoningos, o kada ne; kokias elegines eilutes reikia imti sau pavyzdžiu, o kokių reikia vengti ir pan. Vēlesnėse akademijos rankraštines poetikose, nors jos gal sistemingesnės, tokio dėstymo detalumo nepasiekiami. Pažymėtina, kad Sarbievijus šioje elegijos teorijoje užgriebia ir platesnes sritis. Kadangi turinio atžvilgiu elegija iš kitų

⁴ „Poeta proprio decorus nomine...“, Kražiai, 1734. – VUB Rankr., F. 3, lap. 90.

⁵ Ten pat.

⁶ Breve artis poeticae compendium anno [1680]. VUB Rankr. F. 3, Nr. 2087, lap. [2–75].

⁷ Plg. Tyrocinium eloquentiae... Vilnae, 1694. VUB Rnkr. F. 3, Nr. 2188, lap. 18, taip pat cituotą „Poeta proprio decorus nomine...“, lap. [58–98].

⁸ Sex sunt, quae in carmine elegiaco spectari possunt. 1. Apta litterarum ac syllabarum et ad suavitatem facta modulatio. 2. Pedum, qui proprii sunt elegiaco carmini, apta compositio. 3. Synaloepharum usus et hiatuum, qui saepe suave reddunt carmen et plenius, hiulcum interdum et inconcinnum. 4. Epithetorum delectus, qui plurimum confert virtuti elegiacaē poeseos. 5. Ipsorum verborum delectus. 6. Demum incisorum ratio“.

žanrų neišskiriama, jis čia duoda nemaža nurodymų, kurie tinka ir kitoms poezijos rūšims. Tai rodo pavyzdžiai, imti ne tik iš Ovidijaus bei kitų elegikų, bet ir iš epiko Vergilijaus, lyriko Horacijaus ir kitų poetų.

Geriau susipažinkime pirmiausia su epitetu, autoriaus nuomone, labai svarbiu dalyku elegijoje⁹. Jo vartojimas turi daugybę taisyklių (*regulae*), kurios skirstomos dar smulkiau – į skirnius (*puncta*). Visų epitetų tikslas – puošti paprastus, kasdieniškus pasakymus, išvengti neaiškumų, tiksliau apibrėžti, kas netikra ir abejotina. Kad moksleivis įsitikintų epiteto svarbumu, poetikos dėstytojas siūlo jam praktiškai jį vartoti savo rašomose eilėse, pavyzdžiui, daryti epitetą iš aukso.

Epitetų esmė bei reikšmė esanti įvairi. Vieni epitetai yra būtini, pastovūs, kiti vienkartiniai, vartojami vienu atveju. Yra tokių epitetų, kurie turi įrodymo bei argumentavimo galios, dar kiti – visuotinai priimti, kaip tasai „įniršęs karys“ (*saevus miles*; Lietuvoje tuo metu žmonės labai kentėjo nuo savų ir svetimų karių). Tačiau gražiausi esą tie epitetai, kurie yra paimti iš gyvų asmenų ir pridėti negyviems daiktams, tuo būdu lyg sužmoginant juos, pvz. „žiaurūs sapnai“ (*crudeles somni*). Būna ir tokių atvejų, kai epitetas imamas iš žmogaus gyvenimo ir vartojamas jausmams išryškinti, pvz. „tirono žiauri neapykanta“ (*odium crudele tyranni*). Tačiau autorius vis pažymi, kad puikiausi yra iš žmonių gyvenimo paimti epitetai ir pridėti negyviems daiktams: „viengungis platanas“ (*platanus caelebs*), „mergaitės rožės“ (*virgines rosae*), „pranašingi kalnai“ (*praesagi montes*), „plepiosios bangos“ (*loquaces undae*). Epitetu žmogaus veikla gali būti priskiriama įrankiui: „žirgas kovotojas“ (*bellator equus*), „medžiotojas lankas“ (*venator arcus*). Epitetą, pažymintį krašto vardą, geriau tinka pridėti daiktavardžio negu būdvardžio forma, pvz. „Trakijos žirgas“, „Afrikos vėjas“ ir kt. Sarbievijus, prisimindamas aštraus bei šmaikštaus stiliaus teoriją, rekomenduoja ir tokius epitetus, kurie lyg prieštaringi ir netinka prie to daiktavardžio, tačiau, kita vertus, nuostabiai papuošia žodį lyg nesiderinančiu prieštarngumu, pvz. „puikus speigas“ (*formosus rigor*), „graži baimė“ (*pulcher timor*) ir t. t.

Vis dėlto dėstytojas įspėja savo studentus neperkrauti epitetų, nedėti jų dviejų prie daiktavardžio. Tik ypatingais atvejais, kaip daręs Vergilijus ir Seneka, šitai gali būti leidžiama. Remdamasis Aristotelium, Sarbievijus laiko ydingais tuos epitetus, kurie labai ilgi bei sudėtingi, kaip „sulenkstasprandžiai gyvuliai“ (*incurvicervicum pecus*). Taigi bloga, kai, vartojant epitetus, neišlaikomas saikas, kai jų pridėdama per daug, nepaliekant be epiteto nė vieno daiktavardžio, kai jie nenatūralūs bei dirbtiniai. Sarbievijus būsimajam poetui rekomenduoja visų pirma epitetus, perkeliamus iš asmenų į negyvus daiktus, t. y. metaforinius epitetus. Taigi ir šiuo atveju, kaip ir kitose savo plačios poetikos vietose, jis pažymi, kad pagrindinis poezijos objektas ir forma yra žmogus, jo mintys, jausmai ir veikla.

Nemaža taisyklių būsimajam elegikui Sarbievijus nustato ir dėl žodžių atrankos, jų derinimo – net dvidešimt, lyg užmiršęs savo teiginį, kad nenaudinga talentingą poetą apkrauti didele taisyklių našta¹⁰. Čia autorius, matyt, mano, kad moksleivis, laikydamasis daugybės taisyklių, gali sukurti būdingą elegijai stilių. Jis reikalauja, kad elegija būtų kilni, švelni ir dėl to nebūtų vartojami niekingi ir bjaurūs žodžiai (*humilia et sordida*). Jei vis dėlto poetui reikia tokio turinio žodžių, tai rekomenduojama pasinaudoti aprašymu arba bent pakilninti epitetu. Kita vertus, netinką vartoti pompastiškus, išpūstus ir įmantrius (*inflata, tumida et affectata*) žodžius. Dėstytojas įspėja savo mokinius, kad kūryboje nekartotų tų pačių žodžių, taip pat nevartotų svetimų, išskyrus tą atvejį, kai jie randami didžiai autoritetingo rašytojo kūryboje. Elegijoje (matyt, ir kitokio žanro poezijoje) jokia būdu nevartotini svetimų kalbų, net graikų, žodžiai. Ir lotyniški žodžiai ne visų laikotarpių jai tinka: tik tie, kuriuos vartojo romėnų rašytojai ligi Marcialio ir Stacijaus (I a.). Sarbievijus, kaip matome, skaitytinių klasikinių autorių kanono neriboja (taip buvo daroma ir baroko poveikyje) vadinamuoju „aukso amžiumi“. Be to, Sarbievijus reikalavo (tai nuosekliausiai padarė klasicizmo teoretikai) atrenkant elegijai žodžius nemaišyti žanrų. Elegijoje neturį būti žodžių, kurie būdingi epui, satyrai,

⁹ „...haud sciam, an quidquam exornet magis carmen elegiacum. quam suo tempore et loco collocatum epithetum“. Cap. V, punctum 1.

¹⁰ Plačiau: Ročka M. Apie Sarbievijaus poetiką. – Kn.: Senosios lietuvių literatūros baruose. V., 1971, p. 57.

tragedijai bei komedijai, istorijai. Nereikia ir familiarių žodžių. Bendra taisyklė – elegijos žodžiai turi būti malonūs, lipšnūs, lengvučiai, darnūs, žavūs, truputį nekasdieniai¹¹. Mat jais reikia išreikšti gražias mintis. Autorius ir čia (panašiai kaip ir kalbėdamas apie epitetus) siūlo vengti dirbtinumo, naujadarų, prastų metaforų. Elegijos žodžių atsargą turi sudaryti gerai suvokiami, aiškūs ir vartojami žodžiai¹².

Poetikos autorius, kaip reikalaujama ir kitose poetikose, rekomenduoja vieną mintį arba savarankiškesnę sakinio dalį sutalpinti elegijos dveilyje; be to, turi būti nevengiama lakių pasakymų; taip pat siūloma tekstui suteikti gyvumo klausimais, abejonėmis, svarstymais; būdingos puošmenos – panašumų ieškojimai, ypač iš kasdienio gyvenimo; pavyzdžių imti iš pasakėčių, Biblijos ir pan.¹³ Duodama dešimt nurodymų, kaip reikia skaityti Ovidijų. Apskritai Sarbievijus reikalauja, kad prie poezijos būtų pripratinos ausys nuolat skaitant gerus poetus.

Taigi matome, kad Sarbievijus elegijos teoriją savo mokiniams dėstė atidžiai ir detalai. Jo rekomendacijų bendras bruožas – paprastumas, saikingumas, įmantrybių vengimas. Ir elegijos teorijoje jis nesutinka su „anagramatistais“, rašančiais formalizmo pilnas eiles ir galvojančiais savo poetinį talentą atskleisti tokiomis „tortūromis“. Jo simpatijos skirtos antikos rašytojams, kurie paliko ainiams poeziją gryną ir nepažeistą tokio išsigimimo¹⁴.

Sarbievijus, nors taip labai gilinasi į poezijos formą, vis dėlto nepamiršta jos turinio. Ir šioje poetikos dalyje jis kalba apie turinio ir formos santykį kūryboje. Tuo atžvilgiu jis yra gana originalus. Įvairūs formos dalykai buvo gvildenami ir kitose ano meto poetikose (pvz., J. C. Skaligerio), tačiau Sarbievijus pasako kai ką nauja. Čia turima galvoje mintys apie turinio ir formos harmoniją, kuri labai svarbi kūrinyje. Kalbama apie tuos atvejus, kai forma savo skambumu ir ritmingumu pabrėžia, iliustruoja, išryškina turinį.

Harmonija tarp turinio ir formos gali būti dvejopa: garsinė ir ritminė. Tais požiūriais ją svarsto mūsų meto literatūros mokslas eufonijos ir euritmijos skyriuose. Tačiau tos teorijos pradmenų jau yra antikoje. Ciceronas sakė, jog yra du dalykai, kurie poezijoje ir iškalboje labiausiai glostą ausis – garsas ir ritmas (*sonus et numerus*)¹⁵. Tuos dalykus gvildeno ir graikų literatūros kritikas Dionisijus iš Halikarnaso. Tačiau ir pats Sarbievijus buvo muzikalus, turėjo jautrią ausį. Nėra abejonės, kad jis labai gerai mokėjo lotynų kalbą ir galėjo jausti jos fonetinius bei ritminius niansus. Todėl poetikoje ne kartą pažymima, kas skamba ausiai maloniai, kas ne; kalbama apie tai, kad ausys turi atrinkti poezijai vienas ar kitas išraiškos priemones; be to, jos turi būti lavinamos, skaitant gerus poetus. Visa tai, autoriaus nuomone, galima panaudoti kūrinyje teikiamoms mintims sustiprinti, išryškinti, jų įtaigai padidinti. Teorinius teiginius Sarbievijus iliustruoja iš antikinės literatūros imtais pavyzdžiais. Tiesa, jo eufonijos teorijoje ne viskas įtinkama, ypač tose vietose, kur garsams jis lyg suteikia savaimingą reikšmę, tačiau bendrai įdomus jo mėginimas gvildinti poezijos tapybiškumo teoriją.

Taigi garsas „A“, pasak autoriaus, nuostabiai išreiškia didingumą, vertingumą, kilnumą. Taip esą šiose Vergilijaus *Eneidos* eilutėse:

.....tecta Latinorum
Ardua cernebant iuvenes
...templumque apparet in arce Minervae.

Panašaus skambesio eilių duodama taip pat iš Ovidijaus, Stacijaus, Lukano poezijos.

Garsas „E“ esąs malonus ir minkštas. Jei jis kartojamas dažniau, eilės pasidaranti švelnios ir glostančios ausį. Tai esą galima pastebėti Ovidijaus eilutėse:

Omne fuit Musae carmen inerme meae
Non decet imbelles aera movere pedes

¹¹ „Elegica verba, quae sunt suavia, facilia, volubilia, rotunda, amoena, non tamen nimis domestica“. Cap. VI, punctum 6.

¹² „Propriis, perspicuis et usitatis utendum verbis“. Cap. VI, punctum 14.

¹³ Cf. Cap. XVI, punctum 17.

¹⁴ Cf. Senosios lietuvių lietaratūros baruose, p. 56–57.

¹⁵ Orat. 49, 163.

Colligere errantes et in ordine ponere crines.

Garsas „I“, jei dažnai kartojamas visoje eilutėje, nuostabiai išreiškia kokio nors dalyko tikslumą, subtilumą, skvarbumą. Garsas „O“, Sarbievijaus nuomone, neturįs ypatingos reikšmės jausmui reikšti, tačiau, kai kurių kitų teoretikų nuomone, dažnai kartojamas, jis suteikia eilutei uždaramo, ankštumo, kartais neaiškumo įspūdį. Toliau, garsas „U“ reiškia platumą, ribų nepaisymą, kartais ir bjaurumą. Tokių pavyzdžių esą Ovidijaus, Vergilijaus kūryboje.

Taip estetiškai poetikoje aptariami ir priebalsiai, nors, kaip pats autorius sakosi, apie juos jis iš esmės nekalbėsiąs (*non disputabo curiose*). Jų svarstymą jis atideda į savo darbą *Apie poezijos kūrinį* (*De poemate*), kuris, deja, neišliko.

Apie tai, kad fonetinės kalbos ypatybės gali būti tapybinių efektų poezijoje šaltiniu, kad garsai sėkmingai gali būti jungiami su turiniu, ir tai kelia poezijos reikšmingumą, gana aiškiai sako tolesni Sarbievijaus žodžiai ir pavyzdys iš Horacijaus kūrybos: „Tačiau kartais mūsų ausų pojūčiai maloniai priima šį raidžių ir skiemenų pakartojimą dėl to, kad nuostabiai pavaizduoja dalyką. Horacijus sako:

Hostium uxores puerique caecos
Sentiant motus orientis Austri et
Aequoris nigri fremitum et trementes
Verbere ripas.

Kam neatrodys, jog girdi vėjų ir vandenų triukšmingą ūžimą, kai tiek daug kartų tyčia kartojama raidė r?“.

Taigi Sarbievijus rekomenduoja savo mokiniams – būsimiems elegijų rašytojams – panašų garsinį vaizdingumą, ir ne tik elegijoje, bet ir epigramose, taip pat kituose poezijos žanruose.

Įdomūs Sarbievijaus samprotavimai ir euritmijos (ritminės harmonijos) klausimais. Visų pirma jis kalba apie daktilio ir spondėjo skirtumus t. y. tų pėdų, kurios sudaro eleginio dveilio – hegzometro ir pentometro ritminį pagrindą. Tinkamai derinant šias pėdas, galima geriau išryškinti eilių turinį. Be to, tų pėdų pusiausvyra, jų reikalingas skaičius suteikia eilutei malonų skambesį, saugo nuo tempo kraštutinumų¹⁶. Autorius pasisako ir prieš per didelį eilutės greitumą, ir prieš per didelį jos lėtumą, o tai įvyksta, kai joje būna per daug daktilių ir per daug spondėjų. Eilutės tempas yra priemonė išreikšti bendrą minties pobūdį. Taigi, kai norima pavaizduoti lėtumą, sunkumą, taip pat rimtumą bei garbingumą, tinka spondėjas. Atvirkščiai, daktiliai – gera priemonė reikšti greitumui, lengvumui. Estetiniu atžvilgiu reikšmingos ir vadinamos „spondėjinės eilutės“ (*Versus spondiaci*), tačiau toji reikšmė esanti gana įvairi: jos keliančios kai kada nuostabą, švelnumą, o kartais lėtumo, tuštumo, aštrumo, net žiaurumo jausmą.

Ritminei eilutės harmonijai kai kada reikšminga žodžio vieta, pavyzdžiui, vienskiemenį žodį tariant gale, gražiai išryškinamas vaizduojamasis dalykas: „...procumbit humi bos“.

Kalbėdamas apie pentametą, Sarbievijus atkreipia klausytojų dėmesį į tai, kad kai kurie poetai gražiai pabaigia eilutę triskiemeniu žodžiu, norėdami pagyvinti jos tempą. Pentametui suteikiama didingumo, jei jo pirmoji, ligi cezūros, dalis užpildoma vienu spondėjiniu žodžiu: *Incustoditae // diripiuntur opes* ir t. t.

O eliziją poetikos autorius pataria elegijoje daryti kuo rečiau. Vis dėlto būną atvejų, kai poetas, būdamas talentingas (o toks buvo Propercijus, Ovidijus), gražiai ją vartojęs, kaip toliau pateikiamu atveju, kur vaizduojamas reiškinių didumas, masė, didingumas:

Monstrum horrendum, informe, ingens...

Apskritai, šioje poetikos dalyje Sarbievijus atidžiausiai nagrinėja tuos dalykus, kurie priklauso

¹⁶ „Apta pedum connexio et varietas est potissimum carminis elegiaci ornamentum. Iucundissimum vero est dactyli et spondei vicissitudo et quasi temperamentum, neque enim celeres, neque nimis tardi verstitis videntur“ (p. 169).

eufonijai ir euritmijai, kalba apie garsines poetinės kalbos puošmenas ir harmoningą poetinės kalbos ritmą. Jis teigia savo mokiniams, kad garsų darna yra grožinės literatūros ypatybė. Ją sudaro skambumo grožis, kuris savo ruožtu suteikia grožinės literatūros kalbai didesnį raiškumą, didesnį emociingumą. Bet poetas turįs vengti kakofonijos, t. y. tokių garsų ir jų junginių, kurie nemaloniai veikia ausį, kurie sunkiai tariami ir pan. Analogiškai poezijai reikšminga ir euritmija, kai melodijai ir intonacijai suteikiamas ritmingumas, kai, kita vertus, tinkamai įvertinama aritmija.

Elegija Sarbievijaus kūryboje. Elegijų Sarbievijus rašė dar prieš suformuluodamas šio žanro teoriją. Žinomi du jo eleginiai eilėraščiai iš XVII a. trečiojo dešimtmečio pradžios: pirmas – „Elegija Rudominų laidotuvių proga“ („Elegia in funere Rudominarum“), antras – „Kelionė į Romą“ („Iter Romanum“).

„Elegija Rudominų laidotuvių proga“ buvo parašyta, kai buvo laidojami Jonas ir Jurgis, tėvas ir sunūs Rudominos, žuvę mūšiuose su turkais prie Chocimo (1621). Parašyti ją skatino, matyt, poeto vyresnybė, nes Rudominų giminė buvo jų ordino geradarė (dovanojo dvarą), ir vienas Rudomina, Andrius, būsiamasis misionierius Kinijoje, neseniai buvo tapęs jo nariu (1618). Sarbievijus su juo draugavo ir skyrė jam savo odę „Andriui Rudominai“ („Ad Andream Rudominam“)¹⁷.

Poetas labai gailisi kritusių kovoje vyrų. Tėvas – žymus garsiais ir dideliais žygiais; jis parodęs sūnui garbingą kelią; būdamas labai turtingas, vis dėlto pasilikęs „galingesnis už šventu laikomą auksą“ („sanctoque potentior auro“); statęs bažnyčias, vengęs tuščios šlovės, netroškęs valdžios, o garbę vertinęs tik tą, kuri neatskiriama nuo jo dorybių. Tėvui nenusileidęs ir sūnus: juk jis kovoje dėl tėvynės suvilgęs savo sąnarius purpuro krauju, kai, užsimojęs kardu nukirsti turkų hidros galvas, pats žuvo nuo kardo žaizdų. Jei likimo deivė Parka jo būtų pasigailėjusi, tėvynės priešai būtų dar pažinę jo narsią ranką, karingieji senoliai būtų išvydę daug jo pergalių; jis garsėtų karo žygiais, kaip ir jo likusieji giminės, kurie savo darbais garsina tėvynę. Bet įvyko tai, kas lemta: ašaros jau nieko nepadės.

Skaitytojas pastebi, kad poetas neišvengė panegiriškumo, perdėjimo. Rudominos nebuvo labai iškilę savo meto visuomenėje. Todėl epitetai, giriantys Rudominų giminės ginklų garbingumą (*generosa arma*) ir senąsias pergales (*antiquae palmae*) reiškia daugiau poeto pageidavimus negu tikrovę. Žinoma, tikra hiperbolė yra, kai autorius gailėsčio ašaras, plaunančias skruostus, lygina su upe (*funerosus amnis*). Apskritai Sarbievijus, kaip jis rekomenduoja elegijų rašytojams, pats gana gausiai vartoja epitetus. Taip pat nevengiama ir kitų poetinių priemonių, pavyzdžiui, įsmeninama diena, laidojant tėvą ir sūnų; kreipiamasi į skaitytoją, iš pradžių raginant jį lieti ašaras, o paskui liautis verkus; neapsieinama be antikinės mitologijos: operuojama karo dievo Marso, baidyklių hidrų, likimo deivių parkų įvaizdžiais. Visa tai susiję su vaizduojamu karu ir elegijos herojų žuvimu. Eilutės sustatytos vis dėlto ne visai pagal nagrinėtos euritmijos pagrindus. Čia palyginti daug daktilių, kai tuo tarpu liūdesio pilnas turinys reikalautų daugiau spondėjų. Matyt, poetas ankstyvojoje kūryboje dar nebuvo padaręs tų išvadų, kurias jis suformulavo dešimtmečio pabaigoje.

Kita elegija – „Kelionė į Romą“ – vaizduoja faktą iš paties Sarbievijaus gyvenimo. Jis poetiškai aprašo savo ir keturių draugų – Jono Gružiausko, Osvaldo Krigerio, minėto Andriaus Rudominos, Mikalojaus Zavišos – kelionę iš Vilniaus į tą miestą.

Nors ir yra kai kurių džiūgavimo tonų (pvz., artėjant prie Romos miesto), eilėraštis elegiškas, nes jame nemaža liūdesio, daug vargo ir nemalonumų, kuriuos patyrė keleiviai.

Vos išvykęs iš savo krašto, poetas nemaloniai pasijuto nesvetingame liuteroniškame Leipcige. Paskui vargino lietūs, pelkės, karščiai, kelionė pėsčiomis. Sunkiausia buvo, kai kalnuotose ir miškingose vietose keleivius užpuolė plėšikai, kurie, grasindami ginklais, atėmė viską, ką jie vežėsi, ir paliko kelyje be nieko. Iš pradžių jiems padėjo aplinkinių kaimų gyventojai, o paskui jų ordino žmonės. Tik taip jie galėjo tęsti kelionę. Bet ir Romoje keleivių laukė nelaimė, nes susirgo kelionės draugas Mikalojus ir mirė. Tai kėlė širdies skausmą bendrakeleiviams ir pačiam elegijos autoriui.

Taigi Sarbievijaus kelionės aprašymas iš tikrųjų yra eleginis, ir ne tik turiniu, bet ir eilėdara. Laiško forma primena anksčiau aptartas Ovidijaus elegijas „Laiškai iš Ponto“. Tiesa, Ovidijaus laiškų kelias atvirkštinis – iš Tomių, iš tremties į Romą, o Sarbievijaus – iš to miesto į Šiaurės laukus, tačiau juose

¹⁷ Plg. Ulčinaitė E., Sarbievijaus ryšiai Lietuvoje. – Literatūra, 22 (1), p. 35.

yra kai kas bendra. Negalima sakyti, kad „Kelionės į Romą“ autorius būtų akiai sekęs antikiniu pavyzdžiu, tačiau poetų elegijas jungia bendra eleginė dvasia, noras išryškinti kelionės vargus, skausmą netekus mylimo draugo. Matyt, tik taip Sarbievijus įsivaizdavo antikinių autorių sekimą.

Kaip ir pirmoje elegijoje, Sarbievijus ir antroje rūpestingai parenka epitetus. Jų čia gausu. Epitetais poetas reiškia savo jausmus ir perteikia daikto ar situacijos vertinimą. Todėl jam liuteroniškoji Saksonija – „nepatikima karalystė“ (*infida regna*), nuvargusias nuo ėjimo kojas vadina „sunkiomis“ (*graves... pedes*), užpuolus plėšikams, kepurę jam pakėlė „piestu atsistoję plaukai“ (*surrecto crine*), plėšikų kalba „barbariška“ (*barbara lingua*) ir pan. Tačiau ta pati kalba kaimiečių, suteikusių pagalbą, lūpose, nors ir svetima, bet buvo „draugiška“ (*hospita*) ir t. t. Apskritai visi epitetai pritaikyti situacijai ir ją pavaizduoja bei paryškina. Jie šiai neryškaus siužeto poezijai suteikia įvairumo ir emociškumo.

Elegijoje netrūksta hiperbolizavimo, noro sukurti eleginę dvasią. Sunku net patikėti, jog autorius būtų toks bailys, kad po apiplėšimo raudotų, ne savo balsu šauktų, dejuotų:

Quos ego tunc gemitus, aut quae suspiria fundi!

Labai verksmingi pasirodo ir visi kaimiečiai, iš kurių akių, kai tik jie sužinojo apie apiplėšimą, pasipylė tikras ašarų lietus (*imber*). O kiek ašarų poetui reikėjo, kai mirė jo draugas Mikalojus? Čia neužteko visų jo paties ašarų atsargų: panašiai kaip ir anoje elegijoje, jis kviečia į pagalbą upelius ir upes, ir pro Romos miestą tekantį Tiberį. Toks didelis hiperbolizavimas suteikia šiai poezijai dirbtinumą. Reikia manyti, kad čia turėjo įtakos Sarbievijaus jaunystės poetinė nuotaika, kai jis mėgo viską didinti, alegorizuoti. Tą poetinę manierą jis pasmerkė vėliau savo poetikoje.

Ir nagrinėjamoje elegijoje, suprantama, įprasta eilėdaros forma – eleginis dveilis. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ir elegijos teorijoje Sarbievijus nurodinėjo, ir šioje elegijoje praktiškai iliustruoja, jog pentametrai suteikiama didingumo, jei jo pirmoji, ligi cezūros, dalis užpildoma vienu spondėjiniu žodžiu:

Pultipolitano sacra Lycea deo

Indeplorati corporis ardor erat ir t. t. – Imperturbatae..., Indeclinatus, Evitaturam, Depraedatrices.

Ką galima pasakyti apie Sarbievijaus elegijos teoriją ir praktiką? Nors jo eleginiai eilėraščiai rašyti gerokai anksčiau, pastebima, kad poeto praktika ir teorija neprieštarauja, daugeliu atvejų sutampa. Gal tik poetikos reikalavimo laikytis nuosaikumo bei aukso vidurio dar nebuvo siekiama pirmuoju kūrybos laikotarpiu rašytose elegijose, nes čia kai kur linkstama labai hiperbolizuoti.

Pastabos dėl literatūros dėstyto metodikos. Taigi turėjome progos įsitikinti, kad Sarbievijus savo elegijos teorijoje daugiausia dėmesio skiria formos elementams. Tai būdinga ir visai jo poetikai. Ji visa skirta moksleiviams, kuriems reikalinga įsisavinti poezijos rašymo meną, taip pat trumpiausiu būdu perimti gerųjų autorių kūrybinę praktiką.

Anksčiau minėtas jėzuitų provincijolo potvarkis buvo išleistas tais metais, kai Vilniaus akademijoje dėstė Sarbievijus. Galimas daiktas, kad dėstytojas rekomendavo savo klausytojams paskaityti ir pačius romėniškuosius elegijų originalus. Savo ruožtu jėzuitų viršininko įrašas turėjo būti lyg įspėjimas per daug humanistiškai nusiteikusiam poetikos dėstytojui, kuris, vadovybės požiūriu, per daug įsileido į antikinius autorius, kad reikėjo net uždrausti juos laikyti „neapvalytus“ kolegijos bibliotekoje.

Toks nusistatymas prieš pagonišką antiką, prieš jos filosofiją bei moralę tuo metu buvo būdingas ne tik Vilniaus akademijai, ne tik jėzuitų ordinui, bet ir visai Katalikų bažnyčiai. Tridento bažnytiniame susirinkime buvo pasisakyta prieš antikinius autorius, nes jie darą blogą įtaką jaunimui. Net ir Katalikų bažnyčios priešininkai protestantai, veikiami aštrių ideologinių kovų, dėl tų pačių motyvų ne mažiau nepalankiai žiūrėjo į pagoniškuosius poetus, jų vaizdus ir idėjas. Humanistinis entuziazmas, skatinęs kuo labiau įsisavinti antikinę kultūros palikimą, XVI a. antroje pusėje ir XVII a. pirmoje pusėje

buvo gerokai prigesintas. Įsisiūbavus ideologinei kovai, į pirmą vietą iškilus religiniams bei politiniams reikalams, humanistinis judėjimas vis labiau ėmė patekti bažnyčių įtakon. Ir XVII a. pradžioje niekas neneigė, kad antikiniai rašytojai, filosofai, menininkai yra autoritetai, tačiau buvo stengiamasi tenkintis formaliąja jų raštų puse, o turinio atžvilgiu, panašiai kaip to Lietuvos jėzuitų provincijolo, buvo reikalaujama apvalyti, kad savo nuodėmingomis mintimis bei vaizdais negadintų jaunuomenės, „netemdytų proto ir neapsunkintų sąžinės“.

Taigi dėl visų tų bendrųjų tendencijų bei varžymų kūrėsi savitas, formalus antikinių autorių įsisavinimo bei panaudojimo savo kultūros poreikiams būdas. Mokyklose nebuvo skaitomi patys kūriniai, o tik jų dalys, likusios po „apvalymo“, sudarinėjami vadinamieji „eruditiones“, t. y. poezijos ištraukų, sentencijų, literatūrinių bei istorinių realijų, posakių rinkiniai, skirti moksleiviams. Atgijo kadaise Auzonijaus pradėta vadinamoji „skudurinė poezija“ (*centones*), kai iš antikinių autorių tekstų ištraukų sulipdoma krikščioniško turinio poezija, pavyzdžiui, iš Vergilijaus *Eneidos* eilučių – poemą apie Mariją.

Kuriant dirbtinę poeziją, prireikdavo ir žodynų. Žinomas Katalikų bažnyčios veikėjas jėzuitas A. Posevinas rekomendavo lotynų kalbos, tuo metu neišvengiamos kiekvienam apsišvietusiam žmogui, mokytis ne iš „netinkamos“ savo turiniu klasikinės literatūros, o iš žodynų. Prieš akis jis turi visų pirma garsųjį kalepiną¹⁸. Tas žodynas nuo XVI a. antrosios pusės imtas labai plėsti, buvo paverstas septynių ir net daugiau kalbų žodynu. Jame buvo pateikiama ne tik pagrindinių žodžių, bet ir ištraukų iš klasikinės literatūros, iš bažnyčios autorių, ano meto katalikiškų rašytojų, sentencijų, sinonimų ir pan. Taigi kalepinas pasidarė lyg vadovėlis, skirtas kalbų, ypač lotynų kalbos, besimokančiam jaunimui. Iš tokių pagalbinių priemonių buvo galima tobulinti savo stilių, nepakenkiant „sielos išganymui“.

Atrodo, kad tokios priežastys ir tikslas galėjo paskatinti ir K. Sirvydą sudaryti savo žodyną. Žodynas, kaip pažymima 1642 m. leidimo įžangoje, skiriamas uoliai besimokantiems rašto moksleiviams (*intra Grammaticos cancellos desudantibus*) ir geidžiantiems geresnio literatūrinio išprusimo (*ad politiorem literaturam aspirantibus*). Tokia literatūrine prasme sakoma, jog žodyne reikia paieškoti lotyniškų žodžių, reikalingų savo gimtųjų kalbų posakiams išreikšti (...*unde commode Latina verba ad vernaculas vestras dictiones reddendas peteretis...*). Žodynas visų pirma turi, kaip mano autorius, nutiesti lygiausią kelią į didįjį lotynų kalbos lobyną, kuris yra laikomas poezijos ir iškalbos giliausiose saugyklose (...*quo velut duce ad amplissimos in Poetices et eloquentiae adytis reconditos linguae Latinae thesauros viam vobis planissimam munietis*). Taigi Sirvydas taip pat turi tikslą – padėti įsisavinti poetinę bei retorinę kalbą. Todėl jis ir giriasi, jog papildęs bei patikslinęs vėlesnį leidimą pasakymais bei sinonimais. Matyt, kad ir šis žodynas atliko kalepino vaidmenį.

Suprantama, kad tokiu formaliu antikios adaptacijos bei interpretacijos metodu buvo neįmanoma visiškai įsisavinti senosios kultūros palikimo. Nors XVII a. pradžioje nuolat buvo deklaruojamas reikalavimas sekti antikiniai pavyzdžiais, tačiau to negalima buvo padaryti dėl religinių varžymų. Tai matome ir iš to, kad Sarbievijus, pasirinkęs šios poetikos dalies apie elegiją vadovu Ovidijų, visai neliečia šio poeto pirmojo kūrybos laikotarpio elegijos meilės tematikos, kaip nesiderinančios su religinės moralės reikalavimais. Nepriimtinių antikinės kultūros elementų išvengti jam padėjo ir dėmesio nukreipimas į formą. Tuo atžvilgiu jis iškelia kai kurių įdomių dalykų iš epitetų, žodžių atrankos, ypač eufonijos bei eurtimijos sričių. Tačiau pažintinės medžiagos iš antikios pateikia nedaug. Apskritai to meto Lietuvoje Senovės Graikijos ir Romos vidaus bei viešasis gyvenimas, realijos buvo menkai žinomos. Antika čia labiau pradėta domėtis ir ją studijuoti tik pojėzuitiniu laikotarpiu (G. E. Grodekas ir kt).

Literatūra, XXV (3): Antikinė ir užsienio literatūra, Vilnius: Mokslas, 1983, p. 54–64.

¹⁸ Šis žodynas taip pavadintas pagal autoriaus Kalepino (Calepinus Ambrosius) pavardę, kuri virto bendrinio žodžiu. Pirmą kartą žodynas išleistas 1502 m., paskui buvo leidžiamas daugelyje vietų ir labai daug kartų. Geriausiu laikomas Padujos 1758 m. septynkaltis kalepinas. Prie žodyno plėtimo bei papildymo yra prisidėję daug žymių ano meto filologų.